

Cseke Péter

Kisebbségi létértelmezések – kisebbségi életstratégiák*

Az Erdélyi Fiatalok paradigmaváltó törekvései
a harmincas években

I

1) Előadásom élére óhatatlanul az a kérdés kívánczik: miért is foglalkozom a címben feltüntetett témakörökkel? Több oka is van ennek: a) először is az, hogy az Európa jövőjét új alapokra helyező változások ellenére térségünkben a kisebbségi helyzet máig fennmaradt; b) magam is beleszülettem a kisebbségi helyzetbe, s ma is abban élek; c) éppen ezért mondhatom: nem én választottam kutatási témámat, ő választott engem; d) és mivel a kutatáshoz szerencse is kell, azt hiszem, ebben a tekintetben igazán nem panaszkodhatom: máig sem tudtam teljesen feldolgozni azt az izgalmas forrásanyagot, amelyre negyedszázaddal ez előtt egy kényszerű leletmentés során bukkantam.

Még emlékezhetünk rá: a kelet-közép-európai politikai rendszerváltás után jó ideig még abban lehetett reménykedni, hogy az európai egységesülés távlatában feloldódnak azok a kisebbségi létparadoxonok, amelyeket a két világháború között Erdélyben az 1937-es *Nem lehet*-vita exponált.¹ Valami lényeges elmozdulás mégiscsak történt a totalitárius diktatúrák homogenizáló, a nemzeti kisebbségek felszámolására/beolvasztására törekvő politikájához képest: a politikai rendszerváltás után maga a kisebbségi sors is felcserélhetővé vált. Nem tekinteném ezt feltétlenül „szabad választás” eredményének, hiszen kezdetben a kisebbségellenesség nyílt agressziója váltotta ki, ma pedig egyszerűen a megélhetési kényszer az indítéka. Akik a rendszerváltás idején és azt követően eszmélkedtek, azokról talán már elmondható, hogy szabadon dönthettek/dönthetnek a helyben

* A tanulmány a szerző a Domus Alapítvány budapesti vendégházában tartott előadásának rövidített és szerkesztett változata.

¹ Lásd: Cseke Péter–Molnár Gusztáv szerk.: *Nem lehet. A kisebbségi sors vitája*. Héttorony Könyvkiadó, Bp., 1989.; Cseke Péter szerk.: *Lehet – nem lehet?* Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1995.

maradás, a kisebbségi sorsvállalás, illetve a magyarországi életkezdés, vagy pedig a nagyobb önmegvalósítási lehetőségekkel kecsegtető nyugati diaszpóra-lét mellett, Ez a folyamat a legnagyobb határon túli magyar nemzetrészesetében is erőteljes népességcsökkenéshez vezetett, és az élet minden területén térvesztéssel járt. Ezt ellensúlyozhatta volna az európai egységesülés távlatja, amely lehetőséget kínált a Trianonban feldarabolt nemzet újraegységesítésének, csakhogy az 1956 utáni nemzetidegen politika következtében a magyarországi lakosság többsége nem volt felkészülve erre. Mi több: a határon túli magyar nemzetrészesek ügye nem vált prioritássá az anyaországi politikai pártok érdekszférájában, kapcsolataiban, ráadásul az erdélyi magyarság 1989 utáni önszerveződésében is súlyos károkat okozott, hogy a kommunista diktatúra megakadályozta a két világháború közötti időszak kisebbségépítő tapasztalatainak áthagyományozását. Ugyancsak jellegzetes, hogy a napi küzdelmekben formálódó politikai elitnek és a kisebbségi társadalomszerveződés folyamatait irányító szellemi erőknél igényük sem volt a szóban forgó korszak tanulságainak megismerésére, hiszen értelmiségi nemzedékek egész sora nőtt úgy fel, hogy nem volt szemléletformáló értesülésük annak a periódusnak a kisebbségvédelmi gyakorlatáról és társadalomépítő törekvéseiről.

2) Nekem volt? S ha igen: miért lehetett?

A székelyföldi tömbmagyarság körében eszmélkedtem a második világháború után. Még a Sztálin idejében létrehozott tartománynak a neve is magyar volt: Magyar Autonóm Tartomány. Később, amikor a tartomány neve „Maros-Magyar” lett, már sejteni lehetett a politikai széljárás megváltozását. A hatvanas évek derekán másodéves magyar nyelv és irodalom szakos egyetemi hallgató koromban még kézbe vehettem szülőföldemen az egyházi anyakönyveket (ti. később a Securitate begyűjtötte azokat). Akkor tudtam meg, hogy a Nyágulyok, a Rádulyok, az Óprák, Gódrák, a Daradicsok, a Balágák, az Antónyák valamikor a Székelyföldre beszivárgott román családok voltak, 1848-ban vették fel az unitárius vallást. A két világháború között megpróbálták visszaramánosítani őket, de ők – egy-két kivételtől eltekintve – „nagyobb székelyek” voltak a tősgyökere-seknél. Nem ők igényelték a „hagymakupolás honfoglalás” korabeli jelképeit, amelyeket aztán 1940 őszén, jóval a honvédcsapatok bevonulása előtt órák alatt eltüntettek. Az egyetemi diákkoromban nyolcan laktunk egy szobában: hat román, egy magyar, egy német arányban. Akkor még voltak Erdélyben született német (szász, sváb) hallgatói a kolozsvári egyetemnek. Ma a román és a magyar mellett németül is folyik oktatás, de nem a németeknek. Merthogy Ceaușescu a zsidók után a szászoktól és a sváboktól is igyekezett feltűnés nélkül megszabadulni: egyszerűen áruba bocsátotta őket. A jól ismert Kányádi-versből is tudjuk, hogy mi nem kellettünk senkinek. Egyébként is túl nagy falat voltunk a homogenizáló hatalom torkán. Más módszerekhez kellett folyamodnia, s leleményeségében a rendszer felülmúlhatatlannak bizonyult. Katonáság és egy évi buka-

resti posztgraduális képzés után egészen más Kolozsvárra kerülök vissza lapszerkesztőnek, mint amilyent diákkoromban megismertem. A hivatalokban nem értik, miként kaphattam letelepedési engedélyt, lévén Kolozsvár zárt város. Mármost a magyarok számára. Amikor Ceaușescu 1971-ben meghirdeti az első kulturális forradalmat, bukaresti kollégáim még a jól ismert román bölcsességgel vigasztalnak: *apa trece, pietrele rămân* (Wass Alberttől ezt így tudjuk: *a víz szalad, a kő marad*). A második kulturális forradalomra már ők sem legyintenek 1974-et követően, és a román kultúra értékeinek a védelmére kezdik kialakítani a hatalom kijátszásának technikáit. E tekintetben tanulóanyagok voltunk mi is, bár meglehet, hogy nem eléggé. Hiszen ekkor már utóvédharcot folytattunk, a túlélésre kellett berendezkednünk. A nyolcvanas évek derekán már mindenik könyvünk úgy ment nyomdába: lehet, hogy az lesz az utolsó. Ha azt mondom, hogy az 1977-ben „felszámolt” cenzúra hétfejű sárkányként született újjá, aligha túlzok. Merthogy egyik feje mi magunk voltunk (szerző, szerkesztő, kiadói igazgató) – az öncenzúra formájában. 1986-ban napvilágot nem látott *Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták* című munkám kézírata például három előcenzúrázást követően jutott el a nyomdába, és mindenik alkalommal „etetni” kellett valamivel a „fölöttes én” molochját.² Egyébként teljesen hiábavalóan, mert az elkészült kötetet az utócenzúra végül is bezúzásra ítélte. De most nem is ez az érdekes, hanem a leletmentés története. A nyolcvanas évek elején, amikor Jancsó Béla (1903–1967) lakását felszámolták, kevesen tudtak már arról, hogy milyen értékes irodalom- és művelődéstörténeti örökséget rejt a Monostori útra néző szoba, illetve a mély kapubejárat jobb oldali falába épített – „titokzatos” – vaspántos szekrény.

3) Ki volt Jancsó Béla?

Az első világháború utáni első írónemzedék, a Tizenegyek megszervezője, az Erdélyi Fiatalok néven ismert értelmiségnevelő műhely spiritusz rektora, egyébként esszéíró, akinek a munkásságára a Nyugat-szerkesztő Osvát Ernő ugyanolyan várakozással tekintett, mint a Németh Lászlóéra, az Illyés Gyuláéra.

Padlóra szórt levelek, levélmásolatok, kéziratok, újságkivágatok látványa fogadott, amikor Debreczeni László telefonhívására – kérésének megfelelően: jókora bőrrönddel – a „lerobbant” Jancsó-lakásban megjelentem. Kapóra jött nekem akkor ez a forrás-kiegészítő leletmentés. Korántsem „hasznosíthattam” persze mindent az *Erdélyi Fiatalok* dokumentumgyűjteményének sajtó alá rendezése során, amire pedig az életművel felérő Jancsó-levelezés lehetőséget kínált. Mulasztásaimra nemsokára a szellemőrség csengetése „ébresztett rá” – 1985. október 1-jének hajnalán –, a három előcenzúrázason átesett harmincívés kötet

² *Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták (1930–1940)*. Közzéteszi Dr. László Ferenc és Cseke Péter. A bevezető tanulmányt és a jegyzeteket Cseke Péter írta. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1986/1990.

nyomdába adása után. Addig sejtelmem sem volt arról, hogy mikro-filológiában jártas tisztek is „szolgálnak” az állambiztonságnál. Pontosan tudták, mit keresnek. Azt is, hogy hol.

Ha csupán a magam irományairól lett volna szó, talán nem esem annyira kétségbe. De hát a két világháború közötti periódus kisebbségi mentalitástörténetének alapvető dokumentumait fenyegette a megsemmisítés veszélye. Ha a gondjaimba vett Jancsó-levelezésnek nyoma vész, miként számolok majd el az utókornak? Ezek a nem várt látogatások riasztottak még csak igazán munkára. Amit reggeltől estig legépeltem, azt naponként biztonságosnak tűnő helyre menekítettem.

1986 karácsonyán Jancsó Béla és Makkai Sándor levélváltásait gépeltem. Akkor ütött szíven az idegeinkben máig vibráló *kisebbségi non possumus*, az Erdélyből áttelepült Makkai Sándor püspök világgá kiáltott *Nem lehetje*. Eredetileg doktori értekezésem újabb fejezetével akartam elkészülni az 1977 januárjára átmentett évi pihenőszabadságom idején, de nem tudtam kitérni a „drámaíró történelem” tragikus felhangjai elől. Nekiláttam tehát a máig időszerű *Nem lehet-vita* Kolozsváron fellelhető anyagának az összegyűjtéséhez, majd egybeszerkesztéséhez. Akkoriban nyilván semmi kilátás nem volt Romániában a kézirat megjelentetésére. Nem is ez volt a céloom velem, hanem hogy a Molnár Gusztáv által megszervezett Limes-körben a magunk helyzetére vonatkoztatva továbbgondoljuk a fél évszázaddal korábbi kisebbségi létértelmezések tanulságait. Hogy felkészülhessünk az elkerülhetetlen „romániai fordulat” utáni korszakra. Kevesen tudják, hogy a Limes-körből kinőtt második erdélyi szamizdát, a *Kiáltó Szó* élt először ezzel a szóhasználattal.

II

Ennyiből is kitetszik, hogy *nem módszeresen készültem fel a kisebbségkutatásra*. Semmiképp nem úgy jutottam a magam felismeréséhez, ahogy most mesterképzős és doktorandus hallgatóimat igyekszem felkészíteni a tudományos igazságok feltárására. Negyedszázada az erdélyi magyarság egyetlen évtizedével és abban is egyetlen értelmiségi nemzedék szellemi műhelyével foglalkozom intenzíven. Ma már úgy ítélem meg, hogy ennek a kisebbségi évtizednek a sűrűsödési pontjai is kiindulási alapot jelentenek ahhoz, hogy jobban megértsük, mintegy alulnézetből értelmezzük az egész Kárpát-medencei magyarság utóbbi csonka évszázadát, magát a zsákutcás történelmet. De politika- és eszmetörténeti vonatkozásban visszamehetünk akár az 1848-as, 1849-es időkig. Hiszen a trianoni kényszerhelyzetből kiutat kereső második erdélyi értelmiségi nemzedék is visszanyúlt Kossuth konföderációs elgondolásáig.

Most már az sem lep meg, hogy a diktatúra vézskorszakában egészen mást olvastam ki az *Erdélyi Fiatalok* történetéből, mint a rendszerváltás kezdetén, amiképpen az EU-integráció kapcsán is más összefüggések kerültek előtérbe.

A dokumentumkötet szerkesztése idején revelációként hatott rám, hogy két világháború közötti szellemi elődeink mennyire nyíltan beszélhettek a kisebbségi sors emberhez méltatlan voltáról, korántsem belenyugvással, hanem a változtatás akarásával; ők a kisebbségi társadalom demokratikus önszervezésének modelljét teremtették meg számunkra. Hogy a kötetet 1986-ban bezúzára ítélték, jól mutatja a diktatúra tűréshatását: a múltra vonatkozóan is veszélyes volt az alternatíva-keresés. Az 1989-es fordulat után immár szabadon – megtorlásmentesen – lehetett újragondolni értelmiség és hatalom, egyén, (kis)közösség és kisebbségi társadalom, kisebbség és többség, nemzetiség és nemzet, állam és nemzet, nemzeti és emberiség viszonyát; a nyilvánosság előtt lehetett megtárgyalni/értelmezni a rendszerváltás utáni romániai élet jelenségeit, a romániai magyarság létkérdéseinek összefüggéseit. Az *Erdélyi Fiatalok* tárgykörében született tanulmányaimban arra igyekeztem felhívni a figyelmet, hogy jelenbeli kisebbségi gondjainknak nincsen úgyszólván egyetlen olyan vetülete sem, amelyekre ne kerestek volna, és ne találtak volna megfelelő megoldást elődeink; rajtunk is múlik tehát, hogy tudunk-e élni újabb kori lehetőségeinkkel. Aztán kiderült, hogy a globalizáció korában, az európai integráció kérdéskörében is van mondanivalója az *Erdélyi Fiataloknak*: az *erdélyiség*, *magyarság*, *európaiság* fogalmainak újragondolására készített; a társadalmi felelősségtől áthatott nemzet-tudat újratemtésének szükségességére figyelmeztet.

László Dezső, a transzszilvanista ideológusok második nemzedékének képviselője, az *Erdélyi Fiatalok* (1930–1940) szerkesztője nem osztotta a kisebbségi sorsvállalásból kilépő püspökének, Makkai Sándornak a *Nem lehet* című „kisebbségi elégiájában” megfogalmazott nézeteit. Ő a *Magunk revízióját* megíró Makkai eszmerendszerét gondolta tovább, Balázs Ferencsel és Jancsó Bélával együtt egy olyan kisebbségi életstratégiát dolgozott ki, amely kedvez a kisebbségi társadalom – autonómiákra épülő – demokratikus önszerveződésének és ön-építésének, a Kárpát-medencei magyarság szellemi gyarapodásának, a térség geopolitikai stabilitásának. Világosan felismerte ugyanis, hogy korának egyetlen válsága sem oldható meg másképpen, csakis egyetlenes keretek között. „*El kell jönnie annak az időnek – jövendőlte 1931-ben –, amikor az országhatárok elhalványulásával megalakul a világállam vagy legalábbis az európai államok konföderációja.*”

Helyettesítsük az európai államok konföderációját az EU-val, a világállamot a globalizációval – és máris a mába érkeztünk. És ez már azt is mutatja, hogy milyen elméleti/eszmetörténeti keretben lehet értelmezni az *Erdélyi Fiatalok* működését, illetve azokat a kérdéseket, amelyek intenzíven foglalkoztatták őket. Csak néhányat említek ezek közül: *autonómia* (az autonómia-értelmezések évszázada); *államszövetség* (Kossuth és Jászi konföderációs elgondolásainak értelmezései); *decentralizáció*, régió, régiók Európája; *globalizáció*, *integráció*; *kisebbségi helyzet*, kisebbségi életkeret (Bíró Sándor: *Többségben és kisebbségben. Románok és magyarok*); *kisebbségpolitika*, kisebbségpolitikák; kisebbségi

életstratégiák; nemzeti identitás, *nemzetépítés*; a *transzszilvanizmus* színeváltozásai napjainkig.

Mikó Imre, aki az 1930-ban indult – a Szegedi Fiatalokkal, a budapesti Barttha Miklós Társasággal és a felvidéki Sarlóval rokon – erdélyi ifjúsági mozgalom törzsgárdájának legfiatalabb tagja volt, a bécsi döntés után pár hónappal megírta a romániai magyarság két világháború közötti politikai történetét. A *Huszonkét év* lapjain természetesen nemzedéke szocializálódásával és közéleti szerepvállalásaival is foglalkozik. Megállapításai közül a leglényegesebbek:

a) „mindvégig az a nemzedék tartotta kezében a politikai vezetést, amelyik a hatalomváltozást már java férfikorában érte meg, s így múltja és műveltsége a világháború előtti kiegyezési korban gyökerezett”;

b) „az új nemzedék képviselői, akiknek a világháború gyermekkori emlék, akik az iskolában román tanterv szerint tanultak, s akik nevelésüknél fogva az idősebbeknél harcképesebbek lehettek volna, csak a román uralom legutolsó éveiben jutottak némi szerephez”;

c) a Jancsó Béla kezdeményezésére és László Dezső szerkesztésében megjelent Erdélyi Fiatalok körül tömörült ifjúsági élcsapat „a fiatalság öntudatra ébresztését és a magyarság szellemi vezetésére való felkészülését tartotta legelső feladatának”;

d) „A politikai küzdelmek iskoláját szintén az egyetem padjaiban járta végig az új nemzedék. A Székely Társaság keretében kezdett, majd az Erdélyi Fiatalok mögött folytatott közjogi szeminárium megismertette a joghallgatókat a nemzeti kérdés történetével és a tételes kisebbségi joggal.”;

e) az egyetemi egyesületért folytatott harcuk nem járt ugyan eredménnyel, de „a siker elmaradását pótolta az a nevelő hatás, amit a mozgalom az egyetemi ifjúságra gyakorolt”;

f) nemsokára a harmincévesek (1931) és a húszévesek (1935) nemzedéke is felsorakozott;

g) az egymással is harcban álló csoportosulásokat Tamási Áron próbálta közös munkára összefogni a Vásárhelyi Találkozó előkészítésének és lefolyásának időszakában (1936–1937).³

III

1) A Trianon utáni első évtized végére nyilvánvalóvá vált, hogy a romániai magyarság önerejéből nem tud változtatni kisebbségi helyzetén, sorsa jobbra fordításához pedig külső segítségre aligha számíthat. Az anyagi és erkölcsi romlást –

3 Mikó Imre: *Az új nemzedék*. In: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*. Szöllősy Árpád bevezetőjével. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása, Bern, 1987. 188–193. – A kötet első kiadása: Studium, Bp., 1941.

amit a világgazdasági válság csak felgyorsított – nem lehetett kizárólag külső okokkal magyarázni, csupán a főhatalom-változás számlájára írni. Az előzmények ugyanis mélyen benne gyökereztek az első világháború előtti évtizedek budapesti „Erdély-politikájában”. Ady, Benedek Elek, Kós Károly sorozatos vészjelzései – mint tudjuk – hatástalanoknak bizonyultak. Az ország-veszejtés után a kisebbségi megmaradás egyedüli lehetőségét a belső megújulás kínálta. Ady, Móricz, Szabó Dezső küzdelmei tudatosították: ennek akkor is be kellett volna következnie a magyarság életében, ha nem Trianon kényszeríti ki.

A mérvadó, emblematikus erdélyi személyiségek rendre felismerik: kisebbségi társadalmunk csak úgy őrizheti meg életképességét, ha átértékeli történelmi múltját, megváltoztatja gondolkodásmódját és életfelfogását, felméri erőtartalmait, kiépíti és hatékonyan működteti a kisebbségi létszükségletekkel számoló intézményeket. Vagyis korszerű szemléleti alapon teremti újjá, teszi tartalmassá a maga életkereteit. Kós Károly, Makkai Sándor, Krenner Miklós (Spectator), Márton Áron, Jancsó Béla, László Dezső, Bíró Sándor, Venczel József gondolatmenetében közös vonás: nem bíznak sem a határrevízió ígéretében, sem a román parlamentben, illetve a nemzetközi fórumokon folytatott sérelmi politika jogorvoslásában – a belső revízió primátusát hirdetik; azt tartják szem előtt, hogy ez a társadalom önszemléletében és önszerveződésében minél előbb igazodjék a kisebbségi helyzetből fakadó létkövetelményekhez.

2) Az Alsósófalván született és Franciaországban elhunyt Bíró Sándor (1907–1975) az *Erdélyi Fiatalok* alapító-főmunkatársaként vált a harmincas években indult fiatal magyar történész-nemzedék mérvadó személyiségévé. Jancsó Bélával és László Dezsővel együtt meghatározó szerepe volt abban, hogy a kolozsvári egyetemi és főiskolás ifjúság eredeti forráskutatások alapján ismerje meg mind a magyarság, mind az erdélyi románság – nemzeti elfogultságoktól mentes – történetét. *Húszéves visszapillantásában* Bíró két évtized politikatörténeti eseményeit, valamint gazdasági, társadalmi és művelődési önszerveződéseit tekinti át a folyóirat 1939. évi első számában.⁴ Kimutatja, hogy a romániai magyarság pártpolitikai szervezkedései nem jártak a kívánt eredménnyel. A román és a szász pártokkal kötött egyezségek rendre kudarccal végződtek. Az Országos Magyar Párt vállalta ugyan a romániai magyarság döntő többségének politikai, gazdasági és művelődési érdekképviselését, ennek azonban – gyenge szervezettsége, illetve szervezetlensége okán – nem tudott kellőképpen eleget tenni. Nem voltak átfogó kapcsolatai például a romániai magyar lakosság legszámottevőbb rétegeivel. Mivel erejét felőrölték a kisebbségi jogvédelem politikai harcrai, nem tudott élére állni az erdélyi magyarság gazdasági, társadalmi és művelődési önszerveződéseinek. A gazdasági egyesületek (EGE, Hangya szövetkezetek) csak a harmincas évek derekára erősödtek meg annyira, hogy a gazdasági élet korszerű-

⁴ Bíró Sándor: *Húszéves visszapillantás*. Erdélyi Fiatalok, 1939. 1. 7–9.

sítését elkezdhessék. A vagyonuktól megfosztott tudományos és művelődési egyesületek (EME, EMKE) is ez időben, jogi helyzetük tisztázása után láthattak komolyabb munkához. Bár tevékenységi körük egy részét átvették a kisebbségi magyar egyházak és kulturális egyesületek, a 15 évi hátramaradás erőteljesen érezte a hatását. Különösen így volt ez a tudományművelésben, amely – önálló egyetem híján – visszaszorult az egyházi intézményekbe, illetve az általuk működtetett középiskolák tanári szobáiba.⁵ A kisebbségi nevelés akut kérdéseinek a megoldása is elhúzódott a harmincas évek derekáig. Ekkor kezd körvonalazódni egy korszerűbb nemzetpedagógiai szemlélet, amely – elsősorban az egyházak életében bekövetkezett belső megújulás révén – áthatotta a családi nevelést éppúgy, mint az iskolán kívüli népnevelést. Történik mindez Balázs Ferenc, Makkai Sándor, László Dezső, Bíró Sándor, Márton Áron, Venczel József felismeréseinek és áldozatos munkájának köszönhetően.⁶ Bíró 1939-ben már „az egészséges fejlődés” jeleit figyelhette meg a kisebbségi élet minden területén. Hiányolja viszont, hogy nem folyik céltudatos, szervezett munka a szétszórta kezdeményezések összefogására, a párhuzamosságok kiiktatására. Ezt az érvelést erősítették fel akkoriban Márton Áron, László Dezső és Venczel József okfejtései.⁷

3) A Trianon utáni helyzetben eszmélkedő fiatal erdélyi értelmiségi nemzedékek – a *Tizenegyek*, az *Erdélyi Fiatalok* – tájékozódásában közismerten nagy szerepet játszott a gondolkodó Ady, Móricz és Szabó Dezső eszmerendszere; vagyis: a társadalmi és nemzeti felelősségérzet; ezt erősítette fel az Erdélyből menekülő áradataival szembeforduló Kós Károly és Benedek Elek magatartásmoddjé, akik rövidesen Makkai Sándor író-püspökkel alkottak triáoszt az új erdélyi építésben. A közéleti cselekvést vállaló közvetlen elődeik felismeréseivel összhangban, tágabb összefüggésrendszerben gondolkodnak: új viszonyulási rendszert kell kialakítani az élet minden területén, az irodalomban, tudományművelésben, nevelésben, gazdaság- és társadalom-szervezésben. Nem tévesztik szem elől, hogy az új helyzetben – határoktól függetlenül – a „nyelvileg, lelkileg, tradicionálisan és történelmien egységes nemzet” *újjaáteremtése* a követendő eszmény, végső soron pedig a *korszellem megváltoztatása*. Az Erdélyi Fiatalok működésének köszönhetően a helyzetudat egészséges működése nemcsak az elméleti érdeklődés határait tágította ki – a helyi autonómia-igények megfogalmazásától a trianoni ellentéteket áthidalni hivatott „Duna-konföderációs” elgon-

5 Cseke Péter: *Tudományművelés – egyetem nélkül*. In: Cs. P.: *Paradigmaváltó erdélyi törekvések*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003. 266–274.

6 Uő.: *Keresztény erkölcs és kisebbségi ifjúságnevelés*. In: I. m. 256–265.; *Népfőiskolai kezdeményezések Erdélyben*. I. m.: 275–286.; *Csíkсомlyói katolikus népfőiskolák*. I. m.: 287–307.

7 Lásd az előző jegyzetben hivatkozott tanulmányokat.

dolások újraértelmezéséig, az európai egységesülés és a globalizáció távlatának érzékeltetéséig, kritikai értékeléséig –, de a praxis irányában is hatott.

Tájékozódásukban meghatározó szerepet játszott, hogy: 1) az itteni magyar-ság politikai érdekképviselőténak nem sikerült elérnie az államhatalom és a kisebbségi nemzetközösség viszonyának megnyugtató rendezését; 2) nem jártak sikerrel a kisebbségi társadalom belső megszervezésére irányuló törekvések sem; 3) éppen ezért munkálkodásuk kritikai szakaszában a következő kérdéseket állították előtérbe: a) szigorú múltkritika: miért jutott kisebbségi helyzetbe az erdélyi magyarság?; b) a nemzettudat revíziója; c) a kisebbségi helyzetben is eligazítást nyújtó eszményképek keresése.

Mint hogy az *építő életszakaszra* tudatosan készültek, tájékozódásuknak ugyancsak lényeges eleme volt a romániai életkeret megismerése, illetve a kisebbségi társadalom belső életének, adottságainak, értékdimenzióinak a tanulmányozása. Ezt követte aztán a harmincas évek derekától a *tudatos jövőépítés* követelményrendszerének a felállítása, olyan életstratégia kialakítása, amely vállalja mind az *önvédelmi*, mind az *önépítési/önszerveződési* célkitűzéseket.

4) Igaza van Mikó Imrének, amikor azt írja, hogy az új nemzedék már az egyetem padjaiban kijárta a politikai küzdelmek iskoláját.⁸ Már maga a mozgalom elindítása és az Erdélyi Fiatalok megjelenése is politikai tettnek minősíthető. Kettős értelemben is. Hiszen kezdeményezésével Jancsó elébe vágott annak, hogy az OMP indítsa ifjúsági lapot Albrecht Dezső szerkesztésében, aki különben sem örvendett népszerűségnek a főiskolai és egyetemi hallgatók körében. Másrészt meglepetésként hatott, hogy ez a nemzedék deklaráltan is a „politikamentesség” jegyében indult. Az Erdélyi Fiatalok tagjai ugyanis – a korabeli válságból kivezető utat keresve – nem tudták, és nem is akarták pártpolitikai érdekeknek alárendelni a kisebbségi létérdekek szolgálatát, mivel az egyet jelentett volna valamely csoportérdek indokolatlan előtérbe állításával. Átfogóbb kisebbségi érdekérvényesítésre és életépítésre akarták felkészíteni az értelmiségi pályákra készülő ifjúságot. Jancsó Béla és elvbaráti úgy vélték, hogy a felekezeti hovatarozás és a világnézeti meggyőződés kinek-kinek a magánügye, s ez nem lehet akadály a kisebbségi létérdekek felismerésén alapuló együttműködésnek. Az Erdélyi Fiatalok törzsgárdája tehát úgy próbálta megszervezni a kolozsvári, a bukaresti, a temesvári magyar diákéletet, hogy az modellérvényességű lehessen a fiatal értelmiségiek számára azután is, hogy az életbe kiléptek. Működésük alapelveit *Szervezeti szabályzatban* rögzítették (1931. július 13-án),⁹ ezt egészítette ki később az 1931. december 16-án kelt *Politikamentességi határozat*,

⁸ Mikó Imre: I. m. I. h.

⁹ Lásd: *Az Erdélyi Fiatalok szervezeti szabályzata* (1931. VII. 13.). In: Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták (1930–1940). Közzéteszi dr. László Ferenc és Cseke Péter. Kriterion Könyvkiadó, 1986/1990. 148–151.

amelyre a későbbi viták során gyakran történik hivatkozás. A határozatban olvasható elvek leszögezését az tette szükségessé, hogy 1931 végén az OMP kíséretet tett az Erdélyi Fiatalok irányítóinak bevonására a párt megalakítandó ifjúsági tagozatába.¹⁰

IV

1) Miként értelmezték a világnézet, az ideológia és a politika fogalmát?

E tekintetben a rokonmozgalmak (a felvidéki Sarló, a budapesti Bartha Miklós Társaság, a Szegedi Fiatalok) kétségtelenül előbbre álltak, ám az is igaz, hogy a világnézeti radikalizálódás miatt bekövetkezett meghasonlásuk (jobb-, illetve baloldali lecsatlakozásuk) az Erdélyi Fiatalokra leselkedő veszélyekre is idejekorán figyelmeztettek. Az egyre inkább aktivizálódó nemzetközi eszmeáramlatok (neokatolicizmus, szocializmus, nemzetiszocializmus) megismertetésétől az Erdélyi Fiatalok szerkesztői sem zárkóztak el. Ezt nem is tehették volna meg, hiszen a tudományos megismerésen alapuló szabad véleményalkotás jogát tiszteletben tartották. Viszont tudatosan arra törekedtek, hogy az Erdélyben megszülető világnézettel vértessék fel az ifjúságot. László Dezső kedvelt kifejezésével: *erdélyi életlátással*. Ennek alapját pedig az újraértékelt *transzszilvanizmus*-ban fedezték fel. Alapelvük szerint: mi mondjuk meg, hogy mi kell azokból nekünk, nem pedig fordítva. A *demokratikus* életelvek mellett döntöttek, elhatárolták magukat a *diktatúrával* megvalósítható eszmerendszerektől. A *szocializmus* foglalkoztak a legtöbbet. Pontosabban: azzal az *életszükséglettel*, amelyből ez kinőtt.

Jancsó Bélát és László Dezsőt egyébként nem érte váratlanul, amikor a politikai pártok érdeklődése – utánpótlásukat keresve – az egyetemi és főiskolás ifjúságot vette célkeresztbe. Előbb a Romániai Szociáldemokrata Párt szólította fel a kolozsvári román és a magyar diákokat: lépjenek be a pártba; nem késlekedett az Országos Magyar Párt sem, hogy aztán az illegalitásban működő kommunista párt is – illegális és legális – munkába állítsa az Erdélyi Fiatalok két („katolikus alapon bevont”) alapító-főmunkatársát (Bányai Lászlót és Demeter Jánost). Az Erdélyi Fiatalok alapítói értekezlete mindhárom esetben intranszignens álláspontra jutott: nem járult hozzá ahhoz, hogy a munkaközösség tagjai egyidejűleg valamelyik politikai pártban is tevékenykedjenek. A tanulságokat László Dezső *A főiskolás ifjúság és a politikai pártok* című írásában 1931 tavaszán teszi egyértelművé: „Ma az ifjúság úgy politizál, hogy életprogramot készít.”

László Dezső érveléséből emeljünk ki néhány gondolatot:

a) a társadalmi tényismeretet és a nemzeti érdekelismeréseket mellőző politikának – hosszú távon – sem többségi, sem kisebbségi helyzetben nincs esélye;

¹⁰ Politikamentességi határozat. In: I. m. 165–167.

b) a társadalmi modernizáció és a nemzeti felemelkedés gondolata egymástól elválaszthatatlan, még ha annak – időlegesen – gátat is szabnak a trianoni országhatárok;

c) világnézeti függetlenség és objektív valóságismeret nélkül nem képzelhető el egyetlen politikai opció kialakítása sem;

d) kisebbségi helyzetben annak a politikának van létjogosultsága, amelyik a megoldásra váró társadalmi és nemzeti gondokat egyaránt felvállalja.¹¹

Az Erdélyi Fiatalok szerkesztője már csak azért is óvta a világnézeti tájékozódás „heveny fázisát” átélő diákokat az aktív politizálástól, mert ez az adott körülmények között együtt járhatott volna az egyetemről vagy a főiskolákról történő eltávolítással. Mint később kiderült, ennél jóval nagyobb volt a tét. A kolozsvári magyar egyetemet 1919. május 12-én karhatalmi segédlettel elfoglaló Onisifor Ghibu (1883–1976) nemzeti parasztpárti politikus a katolikus egyház ellen írt hírhedt könyvében (*Un anacronism și o sfidare: Statul Romano-Catolic Ardelean*) azzal vádolta meg 1931-ben az Erdélyi Fiatalok fedőnevű „titkos egyesület”-et, hogy az 1) az Országos Magyar Párt politikájának exponense, 2) magyarországi pénzzel „valóságos magyar nemzeti egyetemet szervezett”, és 3) ádáz harcot folytat „Erdély Romániától való elszakítása érdekében”. Ghibu erőlyesen követelte, hogy a hatóságok sürgősen lépjenek fel e „burkolt egyetemmel” szemben. Szerencsére a bukaresti lapok egészen más szellemben írtak a Dimitrie Gusti professzor szociológiai műhelyével szoros kapcsolatot fenntartó Erdélyi Fiatalokról, így a hatósági megtorlás elmaradt.¹²

Bár az Erdélyi Fiatalok mozgalma kezdettől világnézeti függetlenséget hirdetett, László Dezső 1932 tavaszán kénytelen mind nyomatékossabban felhívni a figyelmet: „Világnézetek omlanak és omlottak össze, ne kössük le magunkat át nem értékelt világnézetekhez; ifjúságunk jogán *keressük meg* a magunkét. Ez a kereső út a legnehezebb. Könnyebb lett volna akár jobbra, akár balra lekapcsolódni, de ez a lépés éretlen, komolytalan és egészségtelen lett volna. Nem kész eredményeket akarunk elfogadni, hanem eredményekre akarunk eljutni.”¹³

A világnézeti és a felekezeti függetlenség gondolata végül is illúzióknak bizonyult. 1932–1933 fordulóján előbb a katolikus világnézetű, majd a baloldali ideológia felé tájékozódó fiatalok váltak ki a munkaközösségből.

A tanulságokat 1934 elején Debreczeni László így vonta le: „Az Erdélyi Fiatalok *világnézeti függetlenséget* hirdetett! És siettek rásütni, hogy *világnézette-lenséget* terjeszt. Ami pedig nyilvánvalóan hamisítás!

11 Uő.: *A főiskolás ifjúság és a politikai pártok*. Erdélyi Fiatalok, 1931. 3. 62–63.

12 Lásd uő.: *Onisifor Ghibu professzor könyve és az Erdélyi Fiatalok*. Erdélyi Fiatalok, 1932. 1–2. 3–10. Kötetben in: L. D.: *A kisebbségi élet ajándékai*. Publicisztikai írások, tanulmányok 1929–1940. Minerva, Kolozsvár, 1997. 30–37.

13 László Dezső: *Az Erdélyi Fiatalok világnézeti függetlenséget hirdet*. Erdélyi Fiatalok, 1932. 3–4. 29–30.

Mert az Erdélyi Fiatalok nem merev *formula* akart lenni, hanem *küzdőpord*! Az Erdélyi Fiatalok nem erőszakolt senkit, de ugyanakkor elvárta, és joga is volt erre, hogy őt se erőszakolják. Ha valaki »bal«-oldali, legyen – de legyen *becsületesen*! Ha valaki »jobb«-oldali, legyen, de szintén becsületesen. Azonban bármilyen oldali is valaki, tudnia kell – ha becsületes –, hogy elsősorban magyarok vagyunk, kisebbségi sorssal sújtottan. És ezen a ponton létünket, mivoltunkat a kiforgatás, a pusztulás veszélye fenyegeti. Hiába esküszünk bármilyen világnézetre, mint egyedül üdvözítőre, ha nem nézünk a lábunk alá, faji alapon fogunk elbukni. És feltétlenül el fogunk bukni!

Világnézete szabadon lehet bárkinek bármilyen, de ez nem lehet bénítója a köznek az önvédelmi munkában. Ha egy ilyen »világnézetes« köztünk és *belőlünk* akar élni, akkor a világnézetét *minden körülmények között* alá kell rendelnie, sőt szolgálatába kell állítania az önvédelem magasabb gondolatának.”¹⁴

László Dezső erre a következőket írta:

„Naiv dolog a kis erdélyi magyarságtól várni a mai világválság megoldását. A mi igazi problémáink magunk között vannak, s nekünk magunknak olyan kérdések megoldásán kell fáradoznunk, amelyeket helyettünk nem old meg senki, s amelyeket ha mi meg nem oldunk, akkor is elveszünk, ha a kapitalizmus, vagy ha a kommunizmus győz. A világválság megoldása nem Erdélyben lesz. Még kevésbé fog az a mi most elfoglalt magatartásunktól döntően függeni. Nem mondom, hogy el kell zárkoznunk az egyetemes mozgalmak elől. De a sort meg kell fordítanunk. Nem az egyetemes mozgalmak beidegződéseivel kell Erdély felé jönnünk, hanem Erdélyből kell azokra nézünk. Ne azok mondják meg, hogy mi kell Erdélynek, hanem mi mondjuk meg, hogy mi kell belőlük nekünk.” 1938-ban, amikor *Világnézetünk apológiája* című vitacikkében hozzászólt a „Jel-szó és mítosz” vitához, az új racionalizmussal és a materializmussal szemben a *transzszilvanizmust* részesíti előnyben.

2) Az Erdélyi Fiatalok kisebbségi életstratégiájának megfogalmazói közül elsősorban a már többször emlegetett *Balázs Ferenc, Jancsó Béla és László Dezső* idevágó munkássága jön számításba. Mindhárman az írói pályát adták fel a kisebbségi társadalom demokratikus átépítéséért. Hármójuk közül Jancsó volt a modellteremtő *stratégia*, László Dezső a modellt érvényesítő *ideológus*, Balázs Ferenc a gyakorló *társadalomépítő*. Balázs Ferenc világtávlatból nézte az erdélyi élet kérdéseit, Jancsó Béla a Kárpát-medencei összefüggéseket tartotta szem előtt. Az ő stratégiai célfelismeréseinek és feladat kijelölő képességének is köszönhető, hogy egy évtizeddel az *irodalmi paradigmaváltás* után felgyorsult a szemlélet- és szerkezetváltás a tudományművelésben, a nevelésben, a gazdaság- és társadalomépítésben is. László Dezső a romániai életkeretre figyelt elsődlege-sen.

14 Debreczeni László: *Új lépés előtt*. Erdélyi Fiatalok, 1934. I. 2–6.

Amikor a harmincas évek második felében felerősödnek a kisebbségi élet első vitái, Jancsó Béla és László Dezső emeli elméleti szintre Balázs Ferencnek *A rög alatt* című szociográfiai művében rögzített társadalomépítő tapasztalatait, a mához szóló felismeréseit. Németh László *Romániai útinaplójának* fogadtatása 1935-ben, Makkai Sándor *Nem lehetjének* vitája 1937-ben, a Vásárhelyi Találkozó előkészítésének és lefolyásának vitája ugyancsak 1937-ben, a „Jelszó és mítosz” vita 1938-ban voltaképpen azt is lehetővé tette, hogy a sorozatos konfrontálódások során Jancsó Béla és László Dezső célképzete egyre nagyobb nyilvánosságot kapjon, és egy tágabb szellemi erőterben markánsan körvonalazódjék.

V

1) A két világháború közötti kisebbségi tapasztalatokból fakadó tanulságok feltárására és továbbadására csak a „második nyilvánosság” megteremtésére irányuló kísérletek nyújtottak némi esélyt a letűnt diktatúra idején. Az akkori rendszer „tűréshatárát” mindennél szemléletesebben bizonyítja, hogy a kisebbségi értelmiségnevelés műhelyének dokumentumait bemutató – háromszori előcenzúrázás után 1986 tavaszán kinyomtatott – *Erdélyi Fiatalkötet* az utócenzúra bezúzásra ítélte, az 1937-es *Nem lehet* vita anyagából összeállított könyvterjedelmű kéziratra pedig azonnal lecsaptak a mikrofilológiai adatfeltárással is rendkívül „érzékeny” szellemőrség emberei; az *Ellenpontok* című szamizdat lap szerkesztőit az országból kizsuppolták, egykori munkatársait a legszigorúbb megfigyelés alatt tartották; pár év múlva hasonló sorsra jutottak a kelet-közép-európai rendszerváltás utáni évek perspektívájában gondolkodó Limes Kör tagjai is (akiket történetesen épp akkor némítottak el, illetve készítették – a Makkai sorsát ismétlő – áttelepülésre, amikor a *Nem lehet* vitából adódó újabb tanulságokkal próbáltak számot vetni a kommunizmus vézskorszakában). Szerencsére a második erdélyi szamizdat lapnak, a *Kiáltó Szónak* a szerkesztői és munkatársai megúszták a hatósági retorziót. Az 1989-es esztendő végének fejleményei új korszakhatárt jeleztek a kelet-közép-európai történelemben.

A kilencvenes évek elején derült ki: a romániai magyarság zöme lényegében felkészületlenül került a diktatúra összeomlását követő „átmeneti” helyzetbe; újdonsült szellemi/politikai vezetőinek alig volt közéleti tapasztalata, sem a bekövetkezett helyzetben gyakorlatilag érvényesíthető, elméletileg kellőképpen megalapozott alternatívája. Valójában nem is nagyon lehetett, hiszen értelmiségi nemzedékek egész sora úgy nőtt fel a totalitarizmus időszakában, hogy nem szerzhettek áthagyományozott ismereteket a két világháború közötti önvédelmi és társadalomépítési tapasztalatokról.

Ennek a felismerése riasztott munkára a kilencvenes évek első felében, ennek a jegyében születtek meg a *Metaforától az élet felé*, illetve a *Paradigmaváltó erdélyi törekvések* című köteteim tanulmányai,¹⁵ ennek az érdeklődésnek a fokozódása késztet azóta is a nyolcvanas évek derekán elkezdett kutatásaim folytatására, a kisebbségi létértelmezések elmélyültebb vizsgálatára.

2) Mihez kezdjünk azokkal a tapasztalatokkal, amelyeket a Kárpát-medencei magyar nemzetrészek a rájuk kényszerített kisebbségi helyzetében szereztek? Mert az mégiscsak elképzelhetetlen, hogy a hiábavalóság oltárán áldoztak fel bennünket kétszer is a csak geopolitikai érdekeikre figyelő nagyhatalmak. Legalább annyit kellene elérnünk, hogy egy megtisztult nemzettudat feledtesse a Trianon utáni szenvedéstörténetet.

A harmincas években László Dezső nemegyszer megfogalmazta: a kisebbségi helyzetbe jutott erdélyi magyarság nagyon sok hátramaradásának az volt az oka, hogy nem ismerte eléggé önmagát, illetve azt az életkeretet, amelybe akaratától függetlenül került. Magyarországon tartott előadásaim kapcsán az utóbbi két esztendőben többször is megkérdezték tőlem: miért foglalkozom olyan kitartóan kisebbségi létértelmezésekkel? Hiszen az európai csatlakozás távlatában amúgy is megszűnik a „kisebbségi kérdés”. Bárcsak úgy lenne. Abban talán joggal reménykedhetünk – válaszoltam –, hogy újjáteremtődik a Kárpát-medencei magyarság szellemi egysége –, de az eddigi visszajelzések máris azt igazolják: az Európai Unióban az egész magyarság óhatatlanul kisebbségi helyzetbe kerül. Vagyis: ebben a helyzetben kell újrafogalmaznia önmagát. Éppen ezért a kisebbségi élet törvényszerűségei a közeljövőben csak felértékelődhetnek. Néhány éve megjelent kötetemnek már a címével is ezt kívántam sugallni: *Legyen eszünk, ha már volt*.¹⁶

15 Cseke Péter: *Metaforától az élet felé*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár, 1997.; úő: *Paradigmaváltó erdélyi törekvések*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003.

16 Úő: *Legyen eszünk, ha már volt*. Feljegyzések Európán innen, Erdélyen túl (1990–2005). Felsőmagyarország Kiadó – Szépirás Kiadó, Miskolc – Szolnok, 2006.